

KAZAN TATARLARINDA “ŞAHSENEM VE GARİP” HİKÂYESİ

The Folk Story “Şahsenem and Garip” in Kazan Tatars

Yrd. Doç. Dr. Gülhan ATNUR*

ÖZET

Halk hikâyesi geleneğinin en önemli ürünlerinden biri olan Âşık Garip, Türk dünyasında da çok sevilmiş bir anlatıdır. Eser, Kazan Tatarları arasında “Şahsenem ve Garip” adıyla yayılmıştır.

Bu makalede Sesen Mevlekey Yumaçikov’un tertip ettiği “Şahsenem ve Garip” hikâyesinin şekil ve muhteva özelliklerine değinilmiş, epizot ve motifleri tespit edilmiş ve elde edilen sonuçlar okuyucuya sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler

Halk hikâyesi, Kazan Tatarları, Şahsenem ve Garip, epizot, motif.

ABSTRACT

Âşık Garip, one of the most important products of the tradition of folk story is a very popular narrative also in Turkish world. The work has spread under the title of “Şahsenem and Garip” among Kazan Tatars.

In this essay, the features of the form and content of “Şahsenem and Garip” edited by Sesen Mevlekey Yumaçikov are discussed, its episodes and motives are determined and the attained results are presented to reader.

Key Words

Folk story, Kazan Tatars, Şahsenem and Garip, episode, motive.

Giriş

15. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan ve yayılmaya başlayan ‘halk hikâyele-ri ve halk hikâyeciliği’ Türk halk edebiyatının en önemli anlatı türlerinden biridir¹. Kendine ait özelliklere ve anlatıcılara sahip olan bu geleneğe, aşk ve kahramanlık gibi konulardan oluşan çeşitli hikâyeler bulunmaktadır. Bu hikâyelerden biri de Âşık Garip’tir. Hikâye, bütün Türk dünyasına yayılmış, seviler-ek anlatılmış, hakkında tiyatro eseri, bale ve dramlar meydana getirilmiştir (Türkmen 1974: 109; THİ-Dastannar 1984: 372).

Âşık Garip Hikâyesi hakkında Türkiye ve Türk dünyasında çok sayıda ilmi yayın mevcuttur (Türkmen 1974: XXIV-XXXII; Gökçimen 2007: 128). Türkiye’de Âşık Garip Hikâyesi üzerine inceleme- metin neşrine dayalı en önemli çalışma Fikret Türkmen’e (1974) aittir. Bu eser- de halk hikâyeleri hakkında bilgi veril-

dikten sonra Âşık Garip’le ilgili çalış- malar, karşılaşılan problemler, varyant- ların tahlili ve mukayesesi (beş yazma, sekiz sözlü anlatım, bir Karaim ve 1967 ile 1968 tarihli iki Azerbaycan varyantı), şiirler ve hikâyenin Türkiye ile Türkiye dışında bıraktığı tesirler ele alınmıştır. Çalışmanın son kısmında iki yazma nü- sha ve üç de sözlü anlatmanın metni mev- cuttur. Bu konuda Türk Dünyasında da yayımlanan önemli araştırmalardan biri ise Safira Yakubova’nın *Azerbaydçans- koe Narodnoe Skaznie Aşig Garib* adlı eseridir. 1968 yılında yayımlanan eser- de yirmi Türkmen, on Türkiye, dokuz Azerbaycan, beş Özbek, bir Karaim, iki Ermeni ve bir Kabardin varyantına yer verilmiştir (Türkmen 1974: XXXI; THİ- Dastannar 1984: 372). Görüldüğü üzere bu iki çalışmada da Kazan Tatarlarındaki Şahsenem ve Garip hikâyesi hakkın- da bilgi bulunmamaktadır.

Bu makalede Kazan Tatarlarındaki

* Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum
gulhanatnur@yahoo.com

Şahsenem ve Garip Hikâyesi, halk hikâyelerinin şekil ve muhteva özellikleri dikkate alınarak incelenmeye çalışılacaktır. Daha sonra Şahsenem ve Garip Hikâyesi'ndeki epizotlar ile bunlara bağlı motifler (Stith Thompson'un *Motif Index of Folk Literature* adlı katalogundaki numaralarıyla) gösterilecek, tablo aracılığıyla epizotların Türkmen'in tespit ettikleriyle benzer ve farklı olanları belirtilecek; sonuç kısmında ise elde edilen bulgular okuyucuya sunulmaya çalışılacaktır.

I. Kazan Tatarlarındaki Şahsenem ve Garip Hikâyesi'nin Muhteva ve Şekil Özellikleri

Halk Hikâyesi türüne Kazan Tatarları "Dastan" veya "Hikeye" adını vermiş, bunları da kendi içinde üç gruba ayırmışlardır:

a. Alplar turunda hikeyetler (alplar hakkında hikâyeler: Mişek Alıp, Yestey Mönki, Kadış Mergen, Kara Kükil, Alıpmemşen, Altain Sain Süme, İrtöşlik, Ak Kübek, Kür ulı).

b. Tarihi dastannar (tarihi destanlar: Cik Mergen, Mergenner cırvı, Urak belen Mamay, Bürihen, Hikeyeti Gıysa ugılı Amet, Kartlar cırvı, Çura Batır Hikeyeti, Ayırılıv cırvı)

c. Mehebbet dastannarı (muhabbet destanları: Tülek, Kuzı Körpe, Kuzı Körpe bilen Bayansılıv, Seyfilmölik, Kamber, Yosıf Kitabı, Leyle bilen Mecnun, Tahir bilen Zöhre, Şahsenem hem Garib, Buz yigit) (THİ-Dastannar 1984)

Tatarların "alplar ve tarihi" olayları anlatan eserleri genellikle Türk destan (epope) geleneğine ait örneklerdir. "Muhabbet destanları" adlı grupta ise Tahir ile Zühre, Arzu ile Kamber gibi Türk menşeyinden gelenlerin yanı sıra, Yusuf ile Züleyha, Leyla ile Mecnun ve Seyfilmölik gibi Hint-Arap-Fars menşeli hikâyeler de bulunmaktadır. Tatarlarda "muhabbet destanı" olarak anlatılan eserlerden biri de Şahsenem ve Garip'tir.

Kazan Tatarlarının Âşık Garip Hikâyesi'yle ilk tanışmasının M. Y.

Lermontov'un 1848'de yayımladığı *Aşık Garip* adlı Rusça hikâye kitabıyla olduğu ifade edilmektedir (THİ-Dastannar 1984: 372). Lermontov 23 sayfa tutan bu eserinde Âşık Garip hikâyesini nesir olarak yayımlanmıştır².

Tatarlardaki Şahsenem ve Garip Hikâyesi'ne ait metin Kazan Devlet Üniversitesinin Fenni Kütüphanesinin el yazmaları bölümünde 1513T numaradadır. Bu metin M. Gıynetdinov tarafından Kiril harflerine aktarılmış, Tatar Halk İcadı serisinin *Dastannar* adlı kitabında da yayımlanmıştır (THİ-Dastannar 1984: 372-373). Şahsenem ve Garip Hikâyesi 1880 yılında şair ve sesen³ Mevlekey Yumaçikov tarafından tertip edilmiş ve sesenin metnin sonuna, kendi el yazısı ile "1880 yılının 5 Mart'ında geceleyin, 10 saat 20 dakikada tamam oldu" ifadesini yazdığı belirtilmiştir (THİ-Dastannar 1984: 372). *Tatar Halk İcadı* adlı eserde bu sesenin "Salsal, Seyit Battal, Nevşirvan, Temindar, Barabek, Gölcemile ve Diriga Kız adlı hikâyeleri birkaç defa yayımlattığı ifade edilmektedir (THİ-Dastannar 1984: 372-373). Makalede kullanılan hikâye metni de *Tatar Halk İcadı-Dastannar* adlı eserden alınmıştır⁴.

Kazan Tatarlarındaki Şahsenem ve Garip Hikâyesi "Revayani ehbar ve nakıylani asar andag rivayet kılıbdırlar kim..." ifadesiyle başlamaktadır. Bilindiği üzere bu, halk hikâyelerinde sık kullanılan kalıplaşmış bir ifadedir (Boratav 1988: 44; Alptekin 1997: 12). Tatarlarda "âşık (saz şairi-halk şairi anlamında)" kelimesi bulunmadığından Anadolu ve Azerbaycan sahasındaki varyantlarda olduğu gibi Garip bir "Âşık" değildir. Ona Kazan Tatarlarında halk şairleri için kullanılan 'sesen' sıfatı da verilmemiştir. Metindeki ikinci şiirin son dördlüğünün ilk mısrasında "Gaşıyk Garib dirler atım" ifadesinde Âşık Garip mahlası bulunması ise belki de hikâyenin Lermontov'un eserinden veya Azerbaycan varyantlarından etkilendiğini gösterebilir.

Hikâye kavuşma ile bitmemesine rağmen halk hikâyelerinin çoğunda olduğu gibi duayla biter: “İlyahi, gaşyk bendeleriñni, Yosıf-Zöleyhadik moradlarığa yitkereysen. Amin.” Metinde bir olaydan diğerine geçişte “İmdi sözni Garip’ten işitmek kirek, elkıssa ...” şeklinde bağlayış formelleri kullanılmıştır. Şiirlere geçişte ise “(*Garib anasığa*) ber beyit ukudu. Beyit Garib budır; (*Şehsenem heyran bulıb, babaga*) bu beyitni okıdı. Beyit Şahsenem bu torır vb.” kaplaşımış ifadeler vardır.

Şahsenem ve Garip Hikâyesi’nin geçtiği mekânlar, Diyar Bekirabad (Bekirabad, Diyarbekir), Helef (Halep), Kazak (Azerbaycan’da) şehirleri ile Dinar Dağı ve Tın Nehri’dir. Bu mekânlara ait herhangi bir tasvir mevcut değildir.

Türk halk hikayeciliğinin önemli kahramanlarından biri olan Şah Abbas bu hikâyede Şahsenem’le Garip’in kavuşmasını engelleyen zalim baba olarak karşımıza çıkar (Boratav 1988: 42-43)⁵.

Hikâye nazım-nesir karışımıdır. Hikâyede dönemin Tatar Türkçesi mevcut olup içerisinde “mezlume, sergerdan, müyesser bulıv, fikri töheyl, mest-mösteğarik vb.”⁶ Arapça-Farsça kökenli kelimeler çoktur. Metinde kırk tane şiir bulunmaktadır. Bu şiirlerin on dokuzu Şahsenem, on üçü Garip, beşi Akça, üçü Gabbas (Abbas) Han, birer tanesi de Vezir Aydın, Garip’in annesi ve Garip’in kız kardeşi Gölcehal’in ağzındadır. Şahıslar bu şiirler aracılığıyla birbirleriyle konuşmuş, cansız varlıklardan haber sormuş, gittikleri şehri tasvir etmiş veya dostlarıyla vedalaşmışlardır. Şiirlerin içinde Garip’in ölüm haberinin gelmesi üzerine Şahsenem, Gölcehal ve Akçakız’ın söylediği üç de ağıt vardır (s. 271, 272).

Hikâyedeki şiirler dörtlük veya mısra esasına göre tertip edilmişlerdir. Hikâyenin içerisinde dörtlük esasına göre düzenlenmiş şiirlerin büyük kısmı 7, 8 ve 11 hecelidir ve bu şiirler çoğunlukla koşma biçiminde kafiyelenmiştir

(s. 250, 253, 254, 255, 258, 259, 260, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 270-271, 273, 274). Bunların on bir tanesi 3’er, sekiz tanesi 4’er, iki tanesi 2’şer, dörder tanesi ise 1’er dörtlükten oluşmaktadır. Metinde mısra esasına göre düzenlenmiş şiirler 8, 11, 15 ve 16 hecelidir (s. 250, 251, 252, 255, 257, 261, 268, 269, 270, 271, 272, 275). Bu şiirlerin bazılarının dörtlük biçimine ve koşmanın kafiye düzenine benzerlikleri dikkat çekse de bir kısmında eksik mısraların olması bu düşünceyi zayıflatmaktadır. Mısra esasına göre tertip edilen şiirlerin Türk destan geleneği ile bağlantılı olması muhtemeldir. Gerek dörtlük gerekse mısra esasına göre tertip edilen şiirlerde bozuk hecelere ve kafiyelere de sık rastlanmaktadır (s. 251-252, 253, 257, 258, 261, 266).

Kahramanların güzelliklerinin kaplaşımış ifadelerle anlatılması halk hikâyelerinin en önemli özelliklerinden biridir (Boratav 1988: 44-45; Alptekin 1997: 13-15). Şahsenem ve Garip Hikâyesinde ise kahramanların hemen hemen hiçbirinin tasviri yoktur. Şahsenem bile güzel bir kadın olarak tarif edilmez. Sadece bir yerde babası onu tanımasını diye dua ettiğinde güzel bir kıza dönüşür ve yüzü Vamık’a, dili Azra’ya, gözü de Leyla’ya benzer. Bu güzellik de babası tarafından övülür. Birçok halk hikâyesinde olduğu gibi bu hikâyede de edilen dualar kabul olur. Mesela çocuklar dua edildikten sonra dünyaya gelir, dua neticesinde Şahsenem şekil değiştirir ve babasının öfkesinden kurtulur ya da yine Senem’in yalvarmasıyla Allah onun da canını alır ve iki sevgili kavuşurlar.

Halk hikâyesi geleneğinin birçok örneğinde olduğu gibi Şahsenem ve Garip’te de olağanüstü unsurlar bulunmaktadır. Edilen duaların kabul olmasının dışında kocakarının Garip’i saklama şekilleri de olağanüstülük kabul edilebilir. Hikâyede dikkat çeken durumlardan biri de sık sık remmallara ve müneccimlere müracaat edilmesidir. Gerek Garip, gerek Şahsenem gerekse de Senem’in

babası çeşitli vesilelerle remmallar ve müneccimlere başvurur, işlerini bu yolla halletmeye çalışırlar.

Tıpkı Tahir ve Zühre veya Arzu ile Kamber de olduğu gibi Şahsenem ile Garip de kardeş olmadıklarını öğrenince birbirlerine âşık olurlar (Türkmen 1998: 40; Alptekin 1997: 20).

II. Şahsenem ve Garip Hikâyesi'nin Epizot ve Motifleri⁷

Tatar Türklerindeki Şahsenem ve Garip Hikâyesi'nin epizotları ile bunlara bağlı motifleri şöyledir:

1. Kahramanın doğduğu yer:

Her iki kahraman da Bekirabad (Diyarbakir) şehrinde doğar. Çocuğu olmayan Bekirabad şehrinin padişahı Abbas Han dua edince hem onun hem de vezirin (Hasan/Ak Vezir) hanımı hamile kalır. Padişah ile vezir doğacak çocukları beşik kertmesi yapmaya karar verirler. Padişahın kızı, vezirin oğlu olur. Fakat müjde geldiğinde vezir ölür.

Motifler:

Q192. Duanın ödülü olarak verilen çocuk / T526. Dua neticesinde hamile kalma

Padişah ile vezirin dua yoluyla çocukları olur.

T22.1. Âşıklar doğmadan önce evlendirilir / T61.5.3. Beşik kertmesi

Çocuklar beşik kertmesi yapılırlar.

T596. Çocuklara ad verme

Garip ve Şahsenem'e adlarını Abbas Han koyar.

2. Kahramanın ailesi:

Şahsenem'in babası Abbas Han, Garip'in babası Bağdatlı vezir Hasan (Ak vezir)dır. Garip'in amcası ise İran padişahının veziridir.

Motifler:

P10. Krallar (padişahlar)

Şahsenem'in babası Abbas Han'dır.

P110. Kralın (padişahın) vezirleri

Garip'in babası vezirdir.

3. Âşık olma:

Padişahın kızı Şahsenem ile vezirin oğlu Garip bir arada büyür ve medreseye giderler. Bir gün Garip bir çocuk-

tan, Abbas Han'ın babası olmadığını, Şahsenem'le de beşik kertmesi yapıldıklarını öğrenir. Bir süre sonra iki genç birbirlerine âşık olurlar.

Motifler:

N827. Yardımcı çocuk

Çocuk Garip'e Şahsenem'le kardeş olmadıklarını haber verir.

T10. Âşık olma

Aynı evde büyüyen kahramanlar kardeş olmadıklarını öğrenince birbirlerine âşık olurlar.

4. Garip'in şehirden kovulması:

Abbas Han Senem ile Garip'in aşkını duyunca Garip'i şehirden kovar. Garip, annesi, kız kardeşi (Gölcemal) ve Senem'le vedalaşıp Halep şehrine gider. Burada aşkla ilgili konuşmaları beğenince Halep padişahının hizmetine girer.

Motifler:

C563. Kralın yasakları

Abbas Han Garip'e kızını vermeyeceğini belirtip onu şehirden kovar.

Q431. Sürgün ederek cezalandırma

Abbas Han Garip'i sürgüne gönderir.

5. Sevgili ile ilk buluşma:

Garip Bekirabad'dan kovulduktan sonra memleketine gitme zamanını öğrenmek için remil açtırır, remil olumlu çıkınca bir sene sonra Bekirabad'a gelir. O, hanın bağbammının hizmetine girer, Şahsenem Garip'in gönderdiği gül demetlerinde onun kokusunu alınca iki sevgili görüşürler.

Garip'e âşık olan Söçük adlı bir cariye olup biteni Abbas Han'a haber verir, han, Garip'in yerini öğrenmek için müneccimlerden yardım ister. Müneccimler üç defa Garip'in yerini söylerler. Fakat Şahsenem'in para verdiği bir kocakarı Garip'i önce bir sandığa koyar, sandıktan çıkarıp gölde ve bir maden ocağında, sonra da tekrar sandıkla gölün dibinde saklayıp onu askerlerin elinden kurtarır. Han, Garip'i bulamayınca yanlış bilgi verdikleri için müneccimleri ve cariye Söçük'i öldürür.

Şahsenem, babasının Garip'i bula-

çağından korkup onu artık sevmediğini söyleyerek Garip'i şehirden gönderir.

Motifler:

D1711. Büyücü

Kocakarı ve müneccimler

D1810. Büyücüden alınan sihirli

bilgi

Remmallar Garip'e ülkesine gitmesi için uğurlu zamanı söylerler.

D1814.1.Büyücünün (Kâhin vs.) yardımı (akıl vermesi)

Kocakarı Garip'i sandığın içerisinde, gölde, maden ocağında saklar.

H87. Buketler (çiçekler) ile tanıma

Şahsenem'in gül demetindeki kokudan Garip'i tanır.

L111.1. Sürgüne gitme ve dönme

Garip Halep'e gittikten sonra iki kere ülkesine döner.

T30. Âşıkların karşılaşması

Garip ve Şahsenem karşılaşır.

6. Sevgililerin ikinci buluşmaları ve kaçışları:

İki sevgili ayrılığa dayanamayınca Şahsenem'in Akçakız adlı arkadaşı iki sevgiliyi buluşturur. Sevgililer Abbas Han'ın zulmünden kaçmaya karar verirler. Senem ile Garip yaya olarak Dinar Dağı'na gelirler. Şahsenem daha fazla yürüyemeyeceğini söyler ve yardım getirmesi için Garip'i Halep'e gönderir.

Şahsenem Garip'in gelmesini beklerken babasının av kuşunu görür, babasının geleceğini anlayıp Allah'a yalvarır ve yüzünü Vamık'a, dilini Azra'ya, gözünü Leyla'ya benzetmesini ister. Allah kızın duasını kabul eder, Abbas Han bu güzel kızı görünce düşüp bayılır, Şahsenem de babasının atını alarak ülkesine döner.

Bir periye âşık olduğunu düşünen Abbas Han, aşk derdinin ne olduğunu anlar ve kızını Garip'le evlendirmeye karar verir.

Motifler:

D40.2. Başka bir kadının şekline girme / D1766.1. Duayla ortaya çıkan büyümlü sonuçlar

Senem dua yoluyla bazı hikâye kah-

ramanlarının en belirgin özelliklerini alır.

N365.2.1. Baba farkına varmaksızın kızına âşık olur

Abbas Han şekil değiştiren kızına âşık olur.

N831. Yardımcı kız

Akça Şahsenem'in isteği üzerine Garip'in sadakatini imtihan eder.

R213. Evden kaçma

Garip ve Şahsenem evden kaçarlar.

T30. Âşıkların karşılaşması

Garip ve Şahsenem karşılaşır.

V50. Dua

Şahsenem dua neticesinde şekil değiştirir.

7. Garip'in sevgilisinin memleketine dönmek için yola çıkması ve ölümü:

Garip, Halep şehrine gelir, eski ahbabları onun yüzüne bakmazlar, aradan beş sene geçmesine rağmen Şahsenem'i rüyasında bile göremez. Kendisi de aşk derdiyle yanan Baba Niyaz, sevgilisine kavuşabilmesi için Çemen Yay adlı atını Garip'e verir ve onu ülkesine gönderir.

Ağlamaktan gözleri kör olan Garip, Kazak şehrine gelir, bir kurban bayramı gecesi rüyasında Şahsenem'i görür, ertesi gün tekrar yola çıkar ama kör olduğu için bir kuyuya düşerek ölür.

Bu kısımda hem Senem hem de Garip yedi yıllık vadenin dolmasından bahsederlerse de bu vadenin ne zaman verildiği belli değildir.

Motifler:

F1068. Realist rüya

Garip Sanem'i rüyasında görür.

T81. Aşktan ölme

Garip Şahsenem'den uzaktayken ağlamaktan gözleri kör olur ve ölür.

8. Şahsenem'in Garip'in mezarını görmek için yola çıkması ve ölümü:

Garip'in öldüğü gece Senem bir rüya görür ve ertesi gün Tansık adlı bir odalık ona Garip'in öldüğü haberini getirir. Şahsenem Garip'in annesi ile kız kardeşi Gölceal'a Garip'in öldüğünü söyler,

ama kendisi onun öldüğüne inanabilmek için mezarını görmek ister ve babasından izin alarak yola çıkar. Ona eşlik eden Babahan Şatır, hıleye Şahsenem'le evlenmek için onu doğduğu Kazak şehrine getirir.

Şahsenem, Babahan Şatır'ın niyetini öğrenince kendisini bir kuyuya atar; orada Garip'in cesedini görür; Hak Teala'ya dua edip kendi canını da almasını ister; duası kabul olur ve ölür; oradaki insanlar iki sevgiliyi defnedirler.

Motifler:

F1068. Realist rüya

Şahsenem Garip'in öldüğünü rüyasında görür.

K2200. Alçaklar ve ihanet edenler

Babahan Şatır Şahsenem'i kandırıp kendi şehrine getirir.

E419.6. Aynı bölgede olan sevgililer aynı mezara konur / T81. Âşıklar aynı mezara gömülürler

Duası kabul olan Şahsenem ölür ve iki sevgili aynı yerde gömülürler.

III. Fikret Türkmen'in tespit ettiği epizotlar ile Şahsenem-Garip Hikâyesindeki epizotların karşılaştırması

Tabloda görüldüğü üzere Türkmen (1974) tarafından tespit edilen epizotlar Kazan Tatarlarındaki hikâye ile fazla benzerlik göstermemektedir. Şahsenem ve Garip'in Türkmenistan'dan derlenen

Âşık Garip Hikâyesi	Şahsenem ve Garip Hikâyesi
1. Kahramanın doğduğu yer	
Tebriz, Tiflis, Mısır	Bekirabad
2. Kahramanın ailesi	
Zengin veya fakir	Vezirin oğlu
3. Garip'in iş araması	
Birçok mesleğe girer, âşıklıkta karar kılar.	-
4. Âşık olma ve saz ve çalma yeteneği kazanma	
Bade içme	-
5. Sevgili ile ilk karşılaşma	
a. Arama	
b. Sevgili ile karşılaşma	
c. Sevgiliyi isteme ve engeller	
d. Yedi yıllık vade	
a. Tiflis'te bulur.	-
b. Şahsenem'in babasının konağında karşılaşır.	Medresede birlikte okurlar.
c. Senem'in babası ya çok başlık isteyerek zorluk çıkarır, ya da hemen verir.	Senem'in babası Garip'i sürgüne gönderir.
d. Garip başlık parasını denkleştirmek için yedi yıllık vade alır.	Yedi yıllık vadeden bahsedilirse de bu şartın ne zaman koşulduğu belirtilmez.
6. Kahramanın para kazanmak için gurbete çıkması	
a. Gittiği yerler	
b. Kahramanın para kazanması	
a. Erzurum-Halep-Şirvan	Halep'e Şah Abbas tarafından sürgüne gönderilir.
b. Saz çalarak kazanır.	-
7. Sevgilinin bir başkası ile evlendirilmek istenmesi	
Şah Velet'le evlendirilmek istenir.	-
8. Âşık Garip'in durumdan haberdar edilmesi	
Bezirgan durumu haber verir.	-
9. Âşığın sevgilisinin memleketine dönüşü	
Hızır'ın yardımıyla Tiflis'e gelir.	Baba Niyaz'ın atıyla Kazak şehrine gelir.
10. Düğün (Sonuç)	
Garip ve Şahsenem kavuşurlar.	Garip gözleri kör olduğu için kuyuya düşüp ölür, hıleye Kazak'a gelen Senem de Garip'in kuyuda öldüğünü görünce dua eder ve o da ölür. Şehrin ahalisi iki sevgiliyi birlikte gömerler.

varyantı ile Tatar Türklerine ait varyant arasında da birkaç epizot (kahramanların ailesi, eğitimleri, âşık olmaları) dışında ortak unsur yoktur (Şaşenem-Garip 1957: 1-158; Gökçimen 2007: 131-133). Bu nedenle Yumaçıkov'un hikâyeyi tertip ederken diğer varyantlardan biraz etkilendiği, fakat Türk halk hikâyeleri ile masallarında sıkça karşılaşılan motifleri kullanarak yeni bir eser meydana getirdiği söylenebilir.

Sonuç

1. Türk Dünyasının birçok bölgesinde bulunan Âşık Garip hikâyesi Kazan Tatarları arasında da bilinmektedir.

2. Sesen Mevlekey Yumaçıkov tarafından Tatar Türkçesinde tertip edilen hikâye, halk hikâyeciliği geleneğinin şekil ve muhteva özelliklerinin bir kısmını bünyesinde barındırmakla beraber farklı unsurlar da taşımaktadır.

3. Şaşenem ve Garip hikâyesinde, hikâyenin diğer varyantlarında asli unsur olarak bulunan, bade içme (rüya motifi) ve saz şairliği (âşıklık) mevcut değildir. Bu unsurlar belki de Kazan Tatarlarının sözlü geleneğinde bulunmadığından hikâyeye konulmamış olabilir.

4. Hikâyenin geçtiği mekân Anadolu (Güney Doğu Anadolu), Suriye ve Azerbaycan'dır.

5. Şaşenem ve Garip Hikâyesi'nde, Âşık tarzı şiir geleneği Tatarlarda bulunmadığı için, gurbete gidiş ve para kazanmayla ilgili epizotlar ve motifler değişikliğe uğramıştır. Bir diğer önemli unsur ise, bütün varyantlarda sevgililer kavuşurken bu metinde sevgililerin trajik bir sonla ölmeleri ve birlikte gömülmeledir.

5. Hikâyenin motifleri dünyanın birçok yerinde ve Türk anlatı geleneğinde mevcuttur.

6. Yusuf ile Züleyha, Köroğlu, Seyfelmülük, Tahir ve Zühre, Arzu ile Kam-

ber gibi birçok halk hikâyesini yıllarca severek anlatmış ve dinlemiş olan Kazan Türkleri arasında Şaşenem ve Garip de aynı şekilde benimsemiştir. Mevlekey Yumaçıkov da muhtemelen kendisinden önce de halk arasında yaşayan bu hikâyeyi Tatar halk anlatısı geleneği ile birleştirerek yeni bir şekle sokmuştur.

NOTLAR

1 Geleneğin Anadolu ve Türk Dünyasındaki teşekkülü ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Pertev Naili Boratav, *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği* (Birinci Baskı 1946); Adam Yayınları, İstanbul 1988; Muhan Bali, *Ercişli Emrah ve Selvihan Hikâyesi, Varyantların Tesbiti ve Halk Hikâyeciliği Bakımından Önemi*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1973; Ensar Aslan, *Çıldırli Âşık Şenlik, Hayatı, Şiirleri ve Hikâyeleri*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1975; Ensar Aslan, *Halk Hikâyelerini İnceleme Yöntemleri, Yaralı Mahmut Hikâyesi Üzerinde Bir İnceleme*, Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, Diyarbakır 1990; Umay Günay, *Türkiye'de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1993; İlhan Başgöz, *Turkish Folklore and Oral Literature*, ed. Kemal Silay, Indiana University, Bloomington, USA, 1998; İsmail Görkem, *Halk Hikâyeleri Araştırmaları, Çukurovalı Âşık Mustafa Köse ve Hikâye Repertuarı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2000; Metin Özarslan, *Erzurum Âşıklık Geleneği*, Akçağ Yayınları, Ankara 2001; Dilaver Düzgün, *Erzurum'da Kahvehaneler ve Âşık Kahvehanesi Geleneği*, Aktif Yayınevi, Ankara 2005.

2 Azerbaycan Türkçesi metin için bk. M. Y. Lermontov, *Âşık Gerip*, (çev.: E. Yusufoglu), Keçelik, Bakı 1981, 23 s.

3 Sesen kelimesi için bkz. İsa Özkan, "Türk Boylarının Sözlü Edebiyatındaki "Çeçen/Şeşen/Sesen" Kelimesinin Etimolojisi", *Uluslararası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı Bildirileri*, 26-28 Mayıs 2000, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 609-617

4 Hikâyenin Türkiye Türkçesi metninin bir kısmı için bk. *Türk Dünyası Türk Edebiyatları Antolojisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, C. 17, Ankara 2001, s. 323-333.

5 Şah Abbas'ın kahramanlarından biri olduğu diğer hikâyeler için bkz. Mehmet Kaplan, Mehmet Akalın, Muhan Bali, *Köroğlu Destanı*, (Anlatan Behçet Mahir), Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1973; Muhan Bali, *Ercişli Emrah ve Selvihan Hikâyesi, Varyantların Tesbiti ve Halk Hikâyeciliği Bakımından Önemi*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1973; Zeynelabidin Makas, *Tufarganlı Âşık Abbas ve Gülgez Peri Hikâyesi Üzerinde Bir Araştırma*, Atatürk Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora

Tezi, Erzurum 1982; Saim Sakaoglu vd., *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri*, 2 Cilt, Ankara 1999 vd.

6 Arapça ve Farsça terkiplerde yazıma dikkat edilmemiştir.

7 Halk hikayeleri hakkında yapılan epizot ve motif çalışmaları için 1 ve 5. dipnottaki eserlerin dışında bk. Metin Ekici, *Dede Korkut Hikâyeleri Tesiri ile Teşekkül Eden Halk Hikâyeleri*, AKM Yayınları, Ankara 1995; Saim Sakaoglu, Ali Duymaz, *Hurşit ve Mahmihri Hikâyesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996; Alptekin, *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997; Fikret Türkmen, *Tahir ile Zühre (İnceleme-Metin)*, AKM Başkanlığı Yayınları, Ankara 1998; Ali Berat Alptekin, *Kırmanşah Hikâyesi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999; Ali Duymaz, *Kerem ile Aslı Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001 vd.

KAYNAKLAR

Alptekin, Ali Berat (1997), *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*, Akçağ Yayınları, Ankara.

Alptekin, Ali Berat (1999), *Kırmanşah Hikâyesi*, Akçağ Yayınları, Ankara.

Aslan, Ensar (1975), *Çıldır Aşık Şenlik, Hayatı, Şiirleri ve Hikâyeleri*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara.

Aslan, Ensar (1990), *Halk Hikâyelerini İnceleme Yöntemleri / Yaralı Mahmut Hikâyesi Üzerinde Bir İnceleme*, Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, Diyarbakır.

Bali, Muhan (1973), *Ercişli Emrah ve Selvihan Hikâyesi, Varyantların Tesbiti ve Halk Hikâyeciliği Bakımından Önemi*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara.

Başgöz, İlhan (1998), *Turkish Folklore and Oral Literature*, ed. Kemal Sılay, Indiana University, Bloomington, USA.

Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (Nesir-Nazım) (1998), Tatar Edebiyatı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Cilt: 17,18,19, Ankara.

Boratav, Pertev Naili (1988), *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, (Birinci Baskı 1946), Adam Yayınları, İstanbul.

Duymaz, Ali (2001), *Kerem ile Aslı Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Düzgün, Dilaver (2005), *Erzurum'da Kahvehaneler ve Aşık Kahvehanesi Geleneği*, Aktif Yayınevi, Ankara.

Ekici, Metin (1995), *Dede Korkut Hikâyeleri Tesiri ile Teşekkül Eden Halk Hikâyeleri*, AKM Yayınları, Ankara.

Gökçimen, Ahmet (2007), "Şahsenem-Garip ile Helalay Garip Hikâyelerinin Epizotlarına Göre Bir Mukayesesi", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 32, Erzurum.

Görkem, İsmail (2000), *Halk Hikâyeleri Araştırmaları, Çukurovalı Aşık Mustafa Köse ve Hikâye Repertuarı*, Akçağ Yayınları, Ankara.

Günay, Umay (1993), *Türkiye'de Aşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*, Akçağ Yayınları, Ankara.

Lermontov, M. Y. (1981), *Aşık Gerip*, (çev.: E. Yusufoglu), Kençlik, Bakı

Özarlan, Metin (2001), *Erzurum Aşıklık Geleneği*, Akçağ Yayınları, Ankara.

Özkan, İsa (2002), "Türk Boylarının Sözlü Edebiyatındaki "Çeçen/Şeşen/Sesen" Kelimesinin Etimolojisi", *Uluslararası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı Bildirileri, 26-28 Mayıs 2000*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 609-617

Sakaoglu, Saim - Duymaz, Ali (1996), *Hurşit ve Mahmihri Hikâyesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Şahsenem-Garip, Türkmen Halk Dessanı (1957), Türkmenisten Devlet Neşriyatı, Aşgabat.

Tatar Halik İcadı-Dastannar (1984), Haz. F. V. Ahmetova, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan.

Thompson, Stith (1955-1958), *Motif Index of Folk Literature*, 6 Vols, Indiana University Press, Bloomington, Indiana, USA.

Türkmen, Fikret (1974), *Aşık Garip Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma*, Atatürk Üniversitesi Yayını, Ankara.

Türkmen, Fikret (1998), *Tahir ile Zühre (İnceleme-Metin)*, AKM Yayınları, Ankara.

BATI TÜRKLERİNİN BİLMECELERİNDE ŞEKİL DEĞİŞİKLİĞİ VE VARYANTLAŞMA

Variation and Form Change in the Riddles of Western Turks

Yrd. Doç. Dr. Hatice İÇEL*

ÖZET

Türk halk edebiyatında türler genellikle nazım, nesir veya nazım-nesir karışımı bir yapıya sahiptirler. Bu alan içerisinde bilmeceler, şekil bakımından esnek bir yapıya sahiptir. Nesir şeklinde olan bilmecelerin yanı sıra nazım şeklinde olanlar da vardır. Bazen aynı bilmece metni, hem nesir hem de nazım olarak karşımıza çıkabilir. Bu makalede, Batı Türkleri'nin bilmece metinleri ele alınarak bunlarda meydana gelen şekil değişiklikleri tespit edilmiştir. Elde edilen örneklerden hareketle bilmecelerin şekil bakımından esnek olduğu, bunda varyantlaşmanın da etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Bu varyantlaşma bilmecenin sadece dış yapısını değil, iç yapısını da değiştirmiştir.

Anahtar Kelimeler

Bilmece, şekil, varyant, nazım, nesir

ABSTRACT

Genres in Turkish folk literature are usually in verse, prose or verse-prose form. Riddles in this branch have a flexible structure in terms of form. There are riddles in verse form as well as those in prose form. Sometimes, a riddle text may be in both prose and verse form. In this article, the riddle texts of Western Turks are examined and form changes in them are determined. Depending on the achieved samples, it is concluded that the riddles are flexible in form and variation is also effective in this. This variation changes not only the exterior structure of the riddle but also the interior structure of the riddle.

Key Words

Riddle, form, variant, verse, prose

Halk edebiyatı dediğimiz alan içerisinde türler nazım, nesir veya nazım-nesir karışımı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu alan içerisinde bilmeceler şekil bakımından diğer türlerden farklı bir konuma sahiptir. Bilmeceler hem nazım, hem de nesir şeklinde ifade edilebilirler. Bu nedenle bilmeceler şekil bakımından esneklerdir. Bilmecenin yapısındaki bu esnekliği bir mâni, bir koşma veya bir efsane metninde göremeyiz.

Bilmeceleri şekil özellikleri bakımından şöyle tasnif edebiliriz:

A. Mensur Bilmeceler

1. Yüklemsiz Bilmeceler

2. Yüklemliler Bilmeceler

a. Basit Cümleden Oluşanlar

b. Bileşik Cümleden Oluşanlar

c. Olumlu Cümleden Oluşanlar

ç. Olumsuz Cümleden Oluşanlar

B. Manzum Bilmeceler

1. Beyitten Kurulu Bilmeceler

2. Üçlükten Kurulu Bilmeceler

3. Dörtlükten Kurulu Bilmeceler

4. Mısra Sayısı Dörtten Fazla Olan Bilmeceler (İçel 2005: 91-92).

Dörtlük-Beyit Değişikliği

Bir bilmece metnini şekil bakımından yukarıdaki gruplardan herhangi birine sokabiliriz. Ancak bir de şekli oturmamış bilmece metinleri vardır ki, bunları bazen bir dörtlük, bazen beyit, bazen üçlük, bazen beşlik, bazen de nesir olarak da görebiliriz. Bu durumda varyantlaşmanın etkisi olduğu gibi bilmeceleri derleyen ve yazıya aktaran araştırmacıların da rolleri vardır.

Örneğin Türk bilmeceleri içerisinde bir tip oluşturan ve “Dağdan gelir taştan gelir / gelir” kalıp ifadesiyle

* Niğde Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Niğde. hıcel@nigde.edu.tr